

Güvencesiz Çalışma Koşullarında Şırnak Kömür Ocakları Çalışanları*

Dicle ÖZCAN**

Öz: Bu çalışmada, Dünyada ve Türkiye’de kapitalist ve neoliberal ekonomi politikalarıyla gün geçtikçe büyüyen yoksulluk sorunu bağlamında kayıtdışı ve sosyal güvencesiz çalıştırılan Şırnak Kömür Ocakları çalışanları araştırılmıştır. Bu bağlamda on beş yetişkin ve on çocuk çalışan olmak üzere toplamda 25 kömür ocağı çalışanıyla derinlemesine yüz yüze mülakatlar yapılmış; nihayetinde, yoksulluk faktörü ve istihdam alanlarının yetersizliğinin çalışanları can güvenliğinden yoksun çalışmaya zorlayan en önemli dinamikler olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Yoksulluk, enformel sektör, kayıtdışı istihdam, sosyal güvenlik, maden işçileri, Şırnak kömür ocakları işçileri.

In without Social Security Contidions Şırnak Coal Mines Workers

Abstract: In this study, in term of by day by growing problem of poverty with capitalist and neoliberal economy policies was researched the Şırnak Coal Mines employees which working informal and without social security, in the World and Turkey. In this context, it was interviewed with fifteen adult and ten children laburs face to face; and finally, investigation was determined that poverty factor and insufficiency of the employment forces working, without life safety working.

Keywords: Poverty, informal sector, informal employment, social security, mine workers, Şırnak coal mines workers.

* Makalenin Geliş Tarihi: 28.07.2015

** Öğretim Görevlisi, Şırnak Üniversitesi İdil Meslek Yüksekokulu Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık Bölümü

Giriş

Bir ülkede kayıtdışı ekonomi ve istihdam oranlarının yüksekliği ve sosyal güvenlik sisteminin sosyal güvenliği sağlayamayacak kadar boşluklar ve eksikliklerle dolu olması, o ülkede yoksulluk oranlarının da yüksek olduğunu kanıtlamak için yeterli göstergelerdir. Kayıtdışı istihdam ve ekonomi yoksulluğun temel sonuçlarından olduğu gibi, aynı zamanda da yoksulluğu yeniden üreten ve kalıcılaşmasına zemin hazırlayan en önemli dinamikler arasındadır. Öte yandan, bir ülkenin sosyal güvenlik sisteminin toplum üyelerini kapsayıcılığı ve işçi sağlığı ve iş güvenliği konusundaki kararlılığı, yine o ülkenin yaşam kalitesini, refah düzeyini ve gelişmişliğini göstermektedir. 2014 yılına ait son nüfus istatistiklerine göre Türkiye nüfusu 77 milyon 695 bin 904 kişi olmuştur (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2015). Toplam nüfus içinde 15-64 yaş aralığında olup çalışma çağındaki olanların sayısı ise 52 milyon 650 bin 512 kişi olup; yine son dönem istatistiklere göre, 2014 yılı itibarıyla 15 yaş üstü nüfusun 2 milyon 867 bin kişisi işsiz, 26 milyon 410 bin kişisi de istihdam edilmektedir (TÜİK, 2015). Bu bağlamda çalışma çağındaki görünen geriye kalan nüfusunun kayıtdışı istihdam edildiği sonucuna ulaşılabilir. Nitekim, herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmadan çalışan nüfusun oranı %36.4 olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2015). Öte yandan, UNDP'nin *İnsani Gelişim Endeksi* sıralamasında 2013 yılına ait göstergelerde Türkiye orta düzeyde insani gelişim grubunda yer alarak 186 ülke arasından 90. sırada yer almaktadır (United National Development Programme (UNDP), 2013). Bütün bu istatistikler, Türkiye'nin sosyal refah, istihdam, yaşam kalitesi, sosyal güvenlik gibi unsurları barındıran sosyal devlet olma niteliğinden uzakta olduğunu göstermektedir. Her ne kadar anayasada Türkiye sosyal bir devlet olarak tanımlanmışsa da, güncel istatistikler ışığında bugünkü veriler sosyal devlet ve refah ülkesi söylemlerinin "söylemden öteye geçemediğinin" göstergesidir.

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Şırnak ili ise, geçmişten bugüne kadar gelen iktidarların politik ve ideolojik yaklaşımlarının yansımalarının bedelini ekonomik ve sosyal geri kalmışlıkla ödeyen yerler arasındadır. Şırnak, TÜİK'in 2013 verilerine göre, 475 bin 255 kişiden oluşan nüfusu ile Türkiye sıralamasında 43. sırada yer almaktadır (TÜİK, 2014: 12). Türkiye ortalaması %9.7 olan işsizlik oranı, Şırnak'ta %20.1 olup, işsizlik sıralamasında Türkiye'de 4. sırada yer almaktadır. Benzer şekilde Türkiye ortalaması %46 olan istihdam oranı, Şırnak'ta %30'luk oran ile 81 il arasından 78. sırada yer alacak şekilde sonuçlanmıştır (TÜİK, 2014: 16). Sözü edilen göstergeler Şırnak'ın hızla artan nüfusu, yüksek işsizlik oranları ve düşük istihdam kayıtları ile ekonomik, sosyal ve toplumsal boyutlarda ulusal kalkınma stratejilerinden nasiplenmediğini göstermektedir.

1990'lı yıllarda yaşanan ideolojik-politik gerilimlerin günümüzde de yaşanmaya devam ettiği Şırnak'ta, zorunlu göç ve yerinden edilme politikaları şehir merkezine yoğun göçlerin yaşanmasına yol açmış, bu durum da neredeyse yok denecek kadar az olan istihdam alanlarının daha da daralması ve çalışabilir çağdaki nüfusun hızla artmasına yetemeyen bir ekonomik yapıda işsizlik oranlarının önlenemez boyutlara ulaşması ile sonuçlanmıştır. Bu durum, bölge halkının kendileri için neredeyse tek alternatif olarak gördüğü “kömür ocakları”na umut kapısı olarak anlam yüklemelerine yol açmıştır. 2015 yılındaki çalışma koşullarının 1800'lü dönemlerdeki maden işçilerinin çalışma koşullarından pek de farklı işlemediği Şırnak Kömür Ocaklarında çalışanlar hiçbir sosyal güvenceye bağlı olmadan 150-200 metrelik çukurlara bellerine bağladıkları demir halatın “insafıyla” inmekte, variller ve bidonlarla kömür çıkarmaktadır. Öte yandan başta hafriyat sahasında olmak üzere çıplak ellerle artık kömür kütlelerinin önüne atlayan çocuk çalışanların ölüm veya yaralanmalarından da hiç kimse sorumlu tutulmamaktadır. Nitekim, ilde iş alanlarının yokluğuyla yöre halkının “ekmek kapısı” olarak değer biçtikleri kömür ocaklarına yetkililerin kapatma veya geçici süreyle iş durdurma kararları bile halkın tepkisine yol açmaktadır. Bu yüzden Valilik ve Belediye gibi ilgili idari birimler sorumluluk almaktan kaçınmakta, bu suretle ölümler, yaralanmalar ve emek sömürüsü gün geçtikçe artış göstermektedir.

Bu çalışma, Şırnak'ta temel sebebi yoksulluk olan kayıtdışı istihdam ve sosyal güvencesiz olarak çalıştırılanların işçi sağlığı ve iş güvenliğinden yoksun biçimdeki çalışma koşullarına odaklanmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, işçi sağlığı ve iş güvenliğinden söz etmenin bile lüks sayıldığı bilim, teknoloji ve can güvenliğinden yoksun çalışma şartlarına çalışanların hangi sebepler dolayısıyla “katlanmak zorunda olduklarını” anlaşılır kılmak, kayıtdışı istihdam ve emek sömürüsü eksenindeki zorlu çalışma koşullarını görünür kılmak, çalışma koşullarına dışarıdan yöneltilen eleştirilerin işçilerin kendi yaşamsal gerçekleri bağlamında nasıl anlamlandırıldığına aktarabilmektir.

Şırnak kömür ocakları çalışanlarını kapsayan bu çalışma, alan araştırması yöntemi ve yüz yüze derinlemesine mülakat tekniğiyle yürütülmüştür. Çalışmanın “araştırma özneleri” kömür ocağı çalışanları olduğundan, 15'i yetişkin, 10'u çocuk olmak üzere toplamda 25 çalışan ile yüz yüze mülakatlar yapılmıştır. Mülakatlar, 2013 yılının Temmuz ayında yapılmıştır. Kömür ocaklarına araştırma nedeniyle giriş yapmanın yetkililer tarafından pek de sıcak karşılanmadığı gerçeğinden hareketle, kömür ocaklarına tanıdıklar vesilesiyle giriş yapılmış, işçilere kartopu örneklem modeliyle ulaşılmıştır. Çalışanlar dışında *Şırnak Kömür Üretim ve Pazarlama Kooperatifi* üyesi iki kişiyle daha görüşülmüştür. Yapılan mülakatlar çalışanların kimlik bilgilerinin saklı tutulması kaydıyla rızaları alınarak ses kaydına alınmış, sonrasında elde edilen kayıtlar görüşmecilerin ağzından çıktığı haliyle müdahale edilmeden deşifre edilmiş, yüz yüze görüşmelerin dışında çalışanların bir arada olduğu odak

grup görüşmeleri de yapılmış, mülakatlar söylem analizi tekniği ile çözümlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çalışmanın anahtar kavramları ve çalışmada sıklıkla adı geçen temel kavramların genel hatlarıyla tanımlanmasını içeren kavramsal çerçeve yer almaktadır. İkinci bölüm ise, çalışma kapsamında gerçekleştirilen mülakatlar çerçevesinde elde edilen bulguların yorumlanması ve tartışılmasına ayrılmıştır.

Yoksulluk, Enformel Sektör, Sosyal Güvenlik, Çocuk Çalışan Kavramlarına Genel Bir Bakış

Yoksulluk olgusunun insanlık tarihi kadar eski olduğu, dahası, insanlık tarihinin yoksullukla mücadele tarihi olarak da anlamlandırabileceğini söylemek mümkündür (Gündoğan, 2008: 48). Öyle ki, avcı-toplayıcı dönemden yerleşik yaşama geçildiği andan itibaren, insanoğlu hali hazırdaki yaşam koşullarını iyileştirmeye, sosyal refahını arttırmaya ve biriktirerek zenginlik elde etmeye koşullanmıştır. Kökleri insanlık tarihi kadar eskilere dayanan bir kavram olmasına karşın yoksulluğun sosyal bilimlerin alanına girmesi, daha doğru bir ifadeyle sorunun üzerinde durulmaya “mecbur bırakması” 1980’li yıllara tekabül etmektedir. Nitekim, 1980’li yıllarda *neoliberalizm* adı altında ekonomik sistemin küreselleşmesi, yoksulluğun da gelişmemiş/az gelişmiş ülke ayrımı yapmadan küresel bir boyut kazanmasını beraberinde getirmiştir. Neoliberal politikalarla yaşanan ekonomik dönüşüm, bir grup ülkeye refah, servet ve zenginlik artışı olarak yansırken, diğer bir grup topluma da yoksulluk, kutuplaşma ve gelir dağılımının eşitsizliği olarak yansımıştır (Gürses, 2007: 60).

Yoksulluk, en genel anlamıyla, insanların temel gereksinimlerini karşılama olanağına sahip bulunamaması, kişilerin yaşayabilecekleri minimum yaşam standartlarından yoksun olması şeklinde tanımlanmaktadır (Şenkal, 2005: 392). Bu genel tanımla birlikte, “minimum yaşam standardı”nın neyi kastettiğine verilen cevaplar yoksulluğun farklı türlerinin açığa çıkmasına zemin hazırlamıştır. *Mutlak yoksulluk* kavramı, bir hane halkının asgari yaşam koşullarını karşılayan giyim, beslenme ve barınma gibi en temel ihtiyaçların karşılanması üzerinden tanımlanmakta olup, Dünya Bankası tarafından ölçüt sayılan “günde bir dolardan az kazananları” kapsamaktadır (Şenses, 2002; Taş & Özcan, 2012). Ancak, yoksulluk kavramının çok boyutlu yönü, yalnızca maddi kaynaklara ulaşmak üzerinden tanımlanmasını yetersiz bırakmaktadır. Bu yönlü eleştiriler, yoksulluk literatürüne “görelî yoksulluk” kavramsallaştırmasını kazandırmıştır. *Görelî yoksulluk*, insanın bir toplumsal varlık olmasından yola çıkarak, yoksulluğun sadece kaynaklara erişmeme ya da yaşamı sürdürme meselesi olmayıp, kişi ya da hane halkının içinde yaşadığı toplum tarafından kabul edilen asgari bir yaşam düzeyine

sahip olup olmadığıyla ilgilenmekte (Gündoğan, 2008: 43; Sallan Gül, 2002: 109); bir başka deyişle, kişinin kendisini biyolojik olarak değil, toplumsal olarak yeniden üretebilmesini sağlayacak asgari standartları kapsamaktadır (Öztürk & Çetin, 2012: 2666).

Türkiye’de ise 1980’li yıllarla başlayan süreç, ekonomide *24 Ocak Kararları* olarak bilinen yapısal değişime tanıklık ederken (Kepenek & Yentürk, 2010: 199), küreselleşme süreci, neoliberal politikalar ve ekonomik krizlerin ardından yoksulluk, etkisi uzun süre devam edecek sosyo-ekonomik ve politik bir soruna dönüşmüş; yeni ekonomi politikası olan neoliberalizm ile gelir dağılımı arasındaki uçurum gittikçe artarak sosyal adaleti imkansız kılmış, toplumsal tabakalaşmadaki ayrımlar derinleşmiştir. 1980 sonrası ülke ekonomisinin en önemli sonuçları arasında, enformel sektör ve kayıt dışı istihdamın kronik bir soruna dönüşmesi yer almaktadır.

Kayıtdışı ekonomi, kayıtdışı istihdam ve enformel sektör olguları, yoksulluğun doğrudan bir sonucu olmakla beraber aynı zamanda yeniden üreticisi konumunda olması dolayısıyla, Türkiye’de 1980’lerde yaşanan ekonomideki yapısal dönüşümün ürünü olarak değerlendirilebilir. *Kayıtdışı ekonomi*, ekonomiyi düzenleyen yasa ve yönetmeliklere aykırı olarak gerçekleştirilen, belgeye bağlanmamış, kanuni defterlere işlenmemiş ekonomik faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (Altuğ, 1999). *Kayıtdışı istihdam* kavramı ise, çalışanların ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına kayıtlı olmaması ya da eksik veya yanlış beyan edilmesine işaret etmektedir (Bulutay & Taşçı, 2012).

Sosyal güvenlik, insanların yaşamlarında karşılaştıkları muhtemel ekonomik ve sosyal risklere karşı önceden gerekli önlemlerin alınarak kendilerine gelir sağlamak üzere oluşturulmuş kamu harcama programları olup; yoksulluk, işsizlik, gelecekle ilgili ekonomik belirsizlik, yaşlılık ve hastalık gibi sosyal tehlikelerin ortaya çıkaracağı olumsuzlukları hafifletmeyi ya da yok etmeyi sağlayan önlemleri içerir (Gümüş, 2010: 4). Türkiye’de hali hazırda 2006 yılından bu yana sosyal güvenlik birimlerini tek çatı altında toplayan *Sosyal Güvenlik Kurumu* (SGK) adıyla yürütülen bir sosyal güvenlik sistemi mevcuttur. TÜİK’in 2014-Aralık sonuçları referans alındığında toplam nüfusu 77 milyon 695 bin 904 olan ülkemizde, SGK’nın 2014-Ekim istatistiklerine göre, Türkiye’de sosyal güvenlik kapsamında bulunan toplam kişi sayısı, 64 milyon 363 bin 93 kişidir. Ancak bu sayısının ancak 19 milyon 888 bin 104’ü aktif sigortalı kapsamındadır. Nitekim, sigorta kapsamında olan her birey aktif çalışan olmayıp, bu orana pasif sigortalılar olarak bilinen emekli ve aylık alanlar ve aile sigortasına bağlı bağımlılar da katılmaktadır. Pasif sigortalıların sayısı 6 milyon 468 bin 309 iken, bağımlıların sayısı da 17 milyon 508 bin 169 kişi olarak geçmektedir (SGK, 2015).

İş güvenliği ve işçi sağlığı ise, sosyal güvenliğin yalnızca bir ayağını oluşturmaktadır. İş yerlerinde işin yapımı sırasında, sağlığa, işe ve işyerine zarar verebilecek olan, çeşitli sebeplerden kaynaklanan, olumsuz şartlardan korunmak amacı ile yapılan planlı çalışmaların hepsine iş güvenliği denir (TMMOB, 2011). Son yıllarda iş kazalarının kamuoyunda olumsuz tepkiler uyandırması ile birlikte işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda yasal iyileştirmelere gidilse de, uygulamada eksik kalındığının altını çizmek gerekmektedir. Nitekim, özelleştirme, sendikasılaştırma, taşeronlaştırma, bir başka deyişle “örgütsüzleştirme” politikalarıyla her türlü güvenlik ve güvenceden yoksun bırakılan kayıtdışı işçilik ve daha da kronik hale gelen iş kazaları ve meslek hastalıklarının oranının resmi rakamların açıkladığından çok daha fazla olduğu da bir gerçektir (TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 2010: 4). Gerçek oranları kamuoyuna yansıtılan oranlardan çok daha fazla olan çalışma alanlarının başında madencilik sektörü ve buna bağlı bir iş kolu olan yer altı kömür madenciliği yer almaktadır.

Türkiye'nin doğal kaynaklar açısından önemli bir potansiyele sahip olduğu bilinmektedir. Bu doğal kaynaklar arasında ülkemizde kömürün payına bakıldığında, dünya kömür rezervinin yüzde 0,2'sine sahip olduğu ve linyit üretiminde 35 ülke arasında 4. sırada yer alırken, taş kömürü üretiminde 50 ülke arasında 44. sırada yer aldığı görülmektedir (Arslanhan & Cünedioğlu, 2010: 2).

Ülkemizde, 15 bin 51 kişisi kamuda, 38 bin 492 kişisi de özel sektörde olmak üzere toplamda 49 bin 487 kişinin “kayıtlı” kömür madencisi olarak çalıştırıldığı; ancak gerçek rakamların 120 bin işçi civarında olduğuna dikkat çekilmektedir (TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 2010: 27). Maden Mühendisleri Odası'nın bir başka raporunda ise, 1980'li yıllarda henüz geçerliliği ve yaygınlığını kaybetmeyen kamuya bağlı istihdamın, günümüze gelindikçe yerini özel sektöre bağlı istihdama bıraktığı dile getirilmektedir. Öyle ki, 1981 yılında kamuda 80.625, özelde 13.564 işçi çalışırken, 2008 yılı istatistiklerine göre kamuda toplam 594 işyerinde 26.545 işçi, özel sektörde ise 8543 işyerinde 111.181 işçi çalışmaktadır (TMMOB, Maden Mühendisleri Odası, 2011: 33).

Madencilik sektörü çalışıldığı alanın “doğası gereği” kendiliğinden kaza riskinin en yoğun olduğu çalışma alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Nitekim, dünyada çalışan nüfusun yalnızca %1'i maden sektöründe çalışırken meydana gelen iş kazalarının %8'i bu sektörde meydana gelmekte (Müftüoğlu & Taniş, 2010); madencilik sektöründe ise, işçi sayısı başına düşen ölüm ve kaza sıralamasında yer altı kömür madenciliği en üst sıralarda yer almaktadır (TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 2010: 7). Madencilik sektörünün doğası gereği kaza risklerine en açık iş alanı olduğu anlayışı, geçmişte yaşanan çoğu kazanın kaderci bir anlayışla üstünün kapatılmasına, maddi ve manevi zararların gerçek sorumlularının peşine düşülmemesine yol açmıştır. Geçmişte ülkemizde yaşanan maden kazalarına bakıldığında 1983'ten bu yana kayıtlı tutulan oranlara göre toplamda 636 kişi

çalışma esnasında hayatını kaybetmiş, kazaların büyük çoğunluğu yer altı kömür işletmelerinde grizu patlaması şeklinde kayıtlara geçmiştir (TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 2010: 40). Bir başka çalışmada ise sadece kömür sektöründe 1991-2008 dönemlerini kapsayan süreçte iş kazası ve meslek hastalığı dolayısıyla 2554 kişinin hayatını kaybettiği ve 13087 kişinin de sürekli iş göremez raporuyla çalışma hakkından mahrum kaldığını dile getirmektedir (SGK'dan aktaran, Arslanhan ve Cünedioğlu: 2010: 3). Bunların dışında kaydı tutulmayan ve kaçak olarak işletilen maden ocaklarının sayısına dair bir tahmin yürütülememektedir. Son olarak 2014 yılının bilançosunun çok ağır olduğu yıl boyunca peş peşe ortaya çıkan ve büyük çoğunluğu işverenin ihmalden ve emek sömürsünden kaynaklanan iş kazalarından anlaşılmaktadır. Geçtiğimiz yılda gerçekleşen 81 maden faciasında 301'i Soma'da yaşanan "iş cinayeti"nde olmak üzere, yangın, grizu, göçük ve su basması gibi sebeplerle 371 maden işçisi yaşamını yitirmiştir (Dev Maden Sen, 2015).

Kaza bilançolarının bu denli kabarık olmasının altında yatan temel sebep, kamuya ait işletmeler dahil olmak üzere iş güvenliği ve işçi sağlığının ilgili yasalara göre sağlanmaması, bunun da ötesinde yaşanan kazaların maddi yolsuzluklar ve idari usulsüzlüklerle kapatılmaya çalışılmasıdır. Örneğin, Soma maden faciasında kazanın sebebi trafo patlaması olarak gösterilerek kamuoyundan saklanmaya çalışılmış, ancak maden sendikalarının işin peşini bırakmamasıyla günler sonra gerçek sebebin kömürün kendiliğinden yanmasıyla gerçekleşen yangından ve karbonmonoksit gazının zehirlenmesinden kaynaklandığı yetkililer tarafından açıklanmıştır (Torun, 2014: 24). Öte yandan, maden işletmelerinin 1980 sonrası neoliberal ve küresel ekonomi politikalarının etkisiyle hızla özelleştirilmeleri, beraberinde "taşeron" adı verilen azami kar ve asgari harcama odaklı şirketleşmelerin önünü açmış, enformel sektörün önemli yapıtaşlarından birini oluşturan "esnek çalışma"nın sözü edilen taşeron firmalar tarafından "keyfiyet" içeren düzensiz bir istihdam alanına dönüştürülmelerine olanak tanımıştır. Türkiye'de her ne kadar Anayasa, İş Yasası ve Sosyal Güvenlik mevzuatları tarafından işçi sağlığı ve iş güvenliği yeniden düzenlenmişse de, söz konusu reformlar işçinin hak talebini karşılamakta yetersiz kalmakta, uygulamada önemli eksiklikler yaşanmaktadır.

Türkiye'de yoksulluk, enformel sektör ve sosyal güvenlik uygulamasındaki boşluklardan kaynaklanan bir başka önemli sosyal problem, "çocuk çalışanlar" sorunudur. *Çocuk çalışanlar* sorunu, son yıllarda akademisyenler ve hak savunucuların hararetle tartıştığı ve çözüm yolları aradığı problemler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, insan hakları ve çocuk hakları savunucuları, akademisyenler, eğitimciler ve konuyla ilgilenenler, çocuk çalışan olgusunun çocuklar aleyhinde gittikçe daha fazla olumsuz sonuçlara yol açarak önlenemez boyutlara ulaştığı konusunda ortak bir fikir içerisindedirler. Bu bakış açısıyla

uluslararası alanda geçerliliği olan *Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Çocuk Hakları Sözleşmesi*, *Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Kültürel Haklar Sözleşmesi*, *Avrupa Sosyal Şartı*, *Uluslararası Çalışma Örgütü* gibi kuruluşlar çocuk hakları ve özelde çocuğun çalışma yaşamındaki yasaları güvence altına almayı hedeflemektedir.

Çocuk işgücü kavramı, çocuğun eğitimini engelleyen, çocuğun fiziksel, duygusal, zihinsel, ahlaksal ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen işlerde çalışan çocuklar olarak tanımlanmakta iken; *çocuk çalışması* ise, çocuğun eğitimini engellemeyen, çocuğun fiziksel, zihinsel, duygusal, ahlaksal ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkilemeyen işlerde çalışan çocukları ifade etmektedir (Kahramanoğlu, 1996: 5). Buradaki ayırım, çocuğun psiko-sosyal gelişimini olumsuz etkileyen bir çalışma yaşamına dahil olup olmadığı üzerinden yapılmaktadır. Oysa ki, 15 yaş altı her çocuğun, çocuğun çalışmasının en temel gerekçesi olan yoksulluk dahil olmak üzere, her ne sebeple olursa olsun çalıştırılıyor olması, onun fiziksel, zihinsel ve sosyal açılardan sağlıklı bir büyüme ve gelişme yaşamasına engel olduğu bilinen bir gerçektir. Günümüzde çocuk istihdamına ait veriler, TÜİK'in 2012 yılına ait verileri kapsayan *Çocuk İşgücü Anketi* sonuçlarına göre, Türkiye genelinde 6-17 yaş grubundaki çocuk sayısı, 15 milyon 247 bin kişi olup, 6-14 yaş arası çalışan çocuk sayısı 292 bin kişi iken, 15-17 yaş arası çalışan genç işçi sayısı 601 bin kişidir. Bu rakamların %67.5'i erkek, %32.5'i de kız çocuk olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2013).

Çocuk işçiliğinin Türkiye açısından bir başka üzerinde durulması gereken yönü, “tehlikeli çocuk işçiliği” gerçeğidir. *Tehlikeli çocuk işçiliği*, iş yerindeki sağlık ve güvenlik standartlarının düşük olması ve kötü çalışma koşulları / düzenlemeleri sonucunda çocukların yaşamlarını kaybetmelerine, sakatlanmalarına ya da hastalanmalarına neden olan çalışma biçimleri olarak tanımlanmaktadır (Hurst, 2010). Tehlikeli çocuk işçiliği ILO'nun sınıflandırmasıyla *Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri* kategorisine girmektedir. ILO, çocuk işçiliğinin küresel ölçekte sonlandırılması ihtimalinin gerçekleşmesine kadar, çocuk istihdamının var olduğu alanlarda çocukların asgari düzeyde zarar görmelerini sağlamak amacıyla 1999 yılında “*Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi*”ni yürürlüğe koymuştur (Avşar & Ögütöğulları, 2012: 16). Tehlikeli işler sınıflandırmasına giren çalışma alanları arasında tarım, inşaat, hizmet sektörü, oteller, barlar, restoranlar, fast-food sanayi, temizlik işlerinin yanında madencilik sektörü de başat konumda yer almaktadır. Dünya üzerinde bu sektörlerde 5-17 yaş grubunda yaklaşık 126 milyon çocuğun çalıştırıldığı tahmin edilmektedir (Hurst, 2010). ILO'nun çocuk işçiliğinin koşullarını düzeltmeye yönelik bir başka yaptırımı da çeşitli sektörlerde “*En Az Çalışma Yaşı*” ile ilgili düzenlediği bir mevzuattır. Bu mevzuatta sanayi, deniz ve sanayi dışı işlerde asgari çalışma yaşı sınırı 15, tarım sektöründe 14, yeraltı madencilğinde ise 15 olarak kabul edilmiştir (ILO, 1998).

Şırnak Kömür Ocaklarında “Sosyal Güvencesiz” Çalışanlar

Bu bölümde, teorik bölümde açıklaması yapılan yoksulluk, enformel sektör, sosyal güvenlik, iş güvenliği ve işçi sağlığı, çocuk çalışanlar gibi kavramsal argümanlar üzerinden çalışma kapsamında yürütülen alan araştırmasının sonuçları üzerinde tartışılmaktadır. Ancak, öncelikle kömür ocaklarının yer aldığı ile dair genel hatlarıyla bilgi vermek faydalı olacaktır.

Şırnak ilinin, Katip Çelebi'nin *Seyahatname* adlı eserinde ve tarihi rivayetlere göre Nuh Tufanı öncesine dayanan mitolojik bir geçmişe sahip olduğu dile getirilmektedir. Söylenceler ve dini kaynaklarda belirtildiği üzere, Hz. Nuh'un gemisinin konduğu Cudi Dağı'na ev sahipliği yapmaktadır. Bu yüzden şehir yerelde “*Şehr-i Nub*” ismiyle bilinmektedir. 18 Mayıs 1990 yılında bağlı olduğu Siirt ilinden ayrılarak il olma statüsüne kavuşan Şırnak'ın Cizre, İdil, Silopi, Beytüşşebap, Uludere, Güçlükönak ve Merkez de dahil olmak üzere yedi ilçesi vardır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Şırnak, Suriye ve Irak ile sınır komşusu olup, Silopi ilçesinde Türkiye'yi Irak'a bağlayan Habur Sınır Kapısı'na sahiptir. En önemli geçim kaynakları tarım, hayvancılık ve madenciliktir (Şırnak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 29.01.2015).

Şırnak TÜİK'in 2013 verilerine göre, 475 bin 255 kişiden oluşan nüfusu ile Türkiye sıralamasında 43. sırada yer almaktadır (2014: 12). Öte yandan kaba doğum hızı oranı %2.99 ile %1.69 olan Türkiye ortalamasının üstündedir. Buna göre, Şırnak nüfusunun Türkiye ortalaması nüfus artış hızının üstünde bir artış eğiliminde olduğu söylenebilir. İlkokulda net okullaşma oranı %99.84 iken ortaöğretimde bu oran %57.80'le %76.65 olan Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Türkiye ortalaması %9.7 olan işsizlik oranının Şırnak'taki tezahürü %20.1 olup, işsizlik sıralamasında Türkiye'de 4. sırada yer almaktadır. Benzer şekilde Türkiye ortalaması %46 olan istihdam oranı, Şırnak'ta %30'luk oran ile 81 il arasından 78. sırada yer alacak şekilde sonuçlanmıştır (TÜİK, 2014). Bütün bu istatistiki göstergeler Şırnak ilinin Türkiye ortalamasının altında bir konumda yer alarak yoksul iller arasında yer aldığını göstermek için yeterlidir. Nitekim, doğum hızının yüksekliği, nüfusun hızla artması, yüksek işsizlik oranları, düşük istihdam verileri gibi göstergeler, bir ilin sosyoekonomik dokusu hakkında konuşabilmek için yeterli verilerdir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, ileride tartışılacak olan, Şırnak Kömür Ocaklarında güvencesiz ve çok ucuza çalışanların “geçerli sebepleri” daha anlaşılır olacaktır.

Şırnak Kömür Ocaklarının Genel Yapısı

Şırnak, Türkiye'nin hemen hemen bütün bölgelerinde olmasına rağmen yalnızca Şırnak'ta makro ölçekte ekonomik değeri olan, ham maddesi petrolden oluşan 82

milyon ton rezervli asfaltit kömür yataklarına sahip bir ildir (Dicle Kalkınma Ajansı (DİKA), 2010: 6). Asfaltit, Şırnak merkezinin güneyi ve Silopi ilçesinde yoğunlaşmaktadır.

Türkiye’de asfaltit işletmeleri 1979 yılında *Türkiye Kömür İşletmeleri*’ne (TKİ) geçmiş, işletmenin adı *Güneydoğu Anadolu Asfaltit ve Linyitleri İşletmesi* olarak değişmiştir. 2002 yılında madencilik sektörüne de hızla etki eden özelleştirme politikaları sonucunda TKİ Şırnak’taki etkinliğini 63 adet asfaltit sahasını rödovans (kiralama) usulüyle özel sektöre devretmiştir (Darıcı, Öcal & Okyar, 2011: 91). Kömür ocakları günümüzde de bu usulle işletilmeye devam etmektedir. Şırnak kömür ocaklarını işleten firmalar üzerine yapılmış bir çalışmada 2011 yılında faal firma sayısının 40 olduğu, bunlardan 3’ünün anonim, 26’sının limited ve 7’sinin de şahıs firması olduğu belirtilmiş; yine aynı çalışmada ulaşılan 36 firma sahibinden 30’unun Şırnaklı, diğer 6’sının Şırnak dışından olduğu bilgisi de paylaşılmıştır (Darıcı, Öcal & Okyar, 2011: 96).

Şırnak kömür ocaklarından çıkarılan kömürler, *Şırnak Kömür Üretim ve Pazarlama Kooperatifi* üyelerinden iki kişinin beyanına göre, 2014 yılına kadar, son 10 yılda Türkiye’deki 9 ilin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’nın sosyal yardım olarak dağıttığı kömür ihtiyacını karşılayacak kalitede ve kapasitede iken, taşeron firmalar arasındaki rekabetin çıkarılan kömürün kalitesiyle ilgili yanlış raporlamalara kadar vardığı, dolayısıyla da Şırnak kömürünün yasaklandığı dile getirilmiştir. Şırnak kömürü yerine Kütahya-Tavşanlı’dan gelmesine karar verilen kömürün Şırnak’ın en önemli zenginlik kaynağına ağır bir darbe indireceği gerekçesiyle Ağustos 2014’te kurulan Kooperatif, çoğunlukla arazi/ocak sahiplerinden ve maden çalışanlarından oluşmaktadır. Kömürün kullanıldığı bir başka önemli alan, Şırnak’ın Silopi ilçesinde kurulan termik santraldir. Santralin motor gücü olarak kullanılan Şırnak kömürü, Silopi’de bulunan asfaltit yataklardan çıkarıldığı gibi il merkezindeki ocaklardan da tedarik edilmektedir.

Çalışanların Genel Profili

Bu çalışma Şırnak kömür ocaklarında farklı çalışma koşullarıyla istihdam edilen işçilerin tümünü kapsayan bir çalışma niteliğinde olmadığı gibi, çalışanların tümünün “güvencesiz” çalıştırıldığı iddiasında da değildir. Bu çalışmada üzerinde durulan grup, “kaçak” olduğu bilinen, sanayi devriminin 1800’lü yıllarındaki çalışma koşullarını günümüze taşıyan, iple madene sarkıtılmak ve bidonlarla kömür çıkarmak suretiyle teknolojiden uzak ve güvenceden yoksun biçimde çalıştırılarak “ölüm riskini” fazlasıyla taşıyan çalışanlardır. Başka bir deyişle, devlet ve işverenin kendi haline bıraktığı, ölümünden kimsenin sorumlu tutulmadığı, kendi “isteği” ve “rızası” ile demir halatın “insafına kalarak” metrelerce yerin dibine inen madencileri kapsamaktadır.

Bu çalışma kapsamında 15'i yetişkin ve 10'u çocuk olmak üzere toplamda 25 çalışan ile mülakat yapılmıştır. Görüşme yapılan çalışanların yaş aralığı 18 ile 55 arasında değişim göstermekte iken, çocuk çalışanların yaşları 8 ile 14 yaş aralığında seyir göstermektedir. 15 yetişkin çalışanın 12'si evli olup çocuk sayıları 2 ile 9 arasında değişim göstermektedir. Bekar yetişkin çalışanlar ve çocuk çalışanlar da çok çocuklu aile mensubudur. Sonuç olarak çalışanların kalabalık ailelere sahip olduğu söylenebilir. Görüşülen yetişkin çalışanların 3'ü okur-yazar olmayıp, 7'si ilkokul, 3'ü ortaokul ve 2'si de lise mezunudur. Çocuk çalışanların hepsi okula devam etmekte, yaz tatilleri, hafta sonları ve okul çıkışlarında hafriyat alanında arta kalan kömür parçalarını toplamak suretiyle çalışmaktadırlar. Çalışanların büyük çoğunluğunun aylık ortalama gelir düzeyleri 1000 liradan düşük olmakla birlikte, bu işten kazandıkları ortalama günlük kazançları 40 ile 50 lira arasındadır. Çalışanların tümü, Genel Sağlık Sigortası (GSS) içinde yer alıp, büyük çoğunluğunun primi devlet tarafından ödenmektedir. Ancak görüşülen yetişkin çalışanlardan 4'ü, gelir testlerinde saptanan tapulu araziler ve sahip oldukları evler dolayısıyla primlerini kendileri ödemektedir. Primlerini kendileri ödemek zorunda kalan çalışanların hepsi kömür ocağının bulunduğu arazi sahipleridir. Primleri devlet tarafından ödenen çalışanlar ise günlük kazancı 40-50 lira arasında olanlardır. GSS bu çalışanlar için sağlıkla ilgili problemlerin çözülmesinde kısmen yardımcı olmakta, kendi deyişleriyle en azından ilaç ücretlerinin karşılanmasında fayda sağlamaktadır. Nitekim, iş yaşamlarında önemli bir eksiklik olarak karşılına çıkan işçi sağlığını gözetecek koşullardan mahrum bırakıldıkları için, özellikle solunum yolları, akciğer rahatsızlığı, ortopedik sorunlar, kulak burun boğazdan kaynaklı rahatsızlıklar dolayısıyla hastaneye sıklıkla başvuru ihtiyacı duyan işçiler, en azından ilaç masrafları karşılandığı için GSS sisteminden memnuniyetlerini dile getirmektedirler. Bu görüşü paylaşan bir çalışanın beyanı şu şekildedir:

“Bu iş çok yoruyor kızım, vallahi kimse keyfinden gelmez bu işe. Yani ille de çok mecbur olduğu içindir. Bak mesela ben her hafta doktora gidiyorum. Ya belim ağrıyor ya öksürük tutuyor bazen göğsüm ağrıyor, yani her hafta bir bahanem oluyor zaten doktorların hepsi beni tanıyor artık. E şimdi ben her gittiğimde bana bir çanta ilaç veriyor. Yeşil kart olmasa [çalışanların çoğu yeni sistemde adı Genel Sağlık Sigortası olarak değiştirilen sigortalı olmaya eski adı olan Yeşil Kart demeye devam etmektedir] ben nasıl vereceğim o kadar parayı? Yani o da bir şeydir Allah razı olsun devletten bari ilaç parasını vermiyoruz” (42 yaşında, okur-yazar değil).

Çalışanların bu işte çalışma süreleri ortalama 10 ile 15 yıl arasında değişmektedir. İşçilerin çoğunun çocukluktan beri çalıştığı bir işçinin ifadesinde şöyle dile getirilmiştir: “Ben gözümü kömürle açmışım. 12 yıldır gidip geliyorum. İlkokulu bitirdim babam dedi yallah kömüre, işte 12 yıl oldu.”(28 yaşında, ortaokul mezunu).

Sonuç olarak görüşülen işçilerin kalabalık ailelere sahip oldukları, gelir düzeyleri ve eğitim seviyelerinden sosyoekonomik koşullarının düşük olduğu ve toplumsal tabakalaşmanın alt sıralarında yer aldıkları, dolayısıyla “yoksul” olarak nitelendirilebilecekleri sonucuna varmak mümkündür.

Çalışma Koşulları ve Yöntemleri

Şırnak kömür ocaklarının işler halde olduğu zamanlar çoğunlukla yaz aylarıdır. Nitekim genellikle çetin ve yağışlı geçen kış aylarında, yağışların etkisiyle su dolan kömür ocaklarında ortalama 150-200 metre yeraltına inmek mümkün olmamaktadır. Öte yandan, mevsim koşullarına bağlı olarak çalışmaya izin veren çalışma ortamında söz konusu olumsuz koşulları ortadan kaldıracak teknolojik donanım eksikliği mevcuttur. Dolayısıyla, çalışma ortamının büyük ölçüde doğa koşullarına bağlı olduğu sonucuna varılabilir.

Öncelikle, kömür ocaklarındaki çalışma düzeninden söz etmek gerekmektedir. Nitekim, görüşme yapılan işçilerin profili, ocaklarda çalışan başka grup işçilerin çalışma koşulları ve düzeninden farklılık arz etmektedir. Şırnak kömür ocaklarının makrodan mikroya giden hiyerarşik bir işletilme düzeni mevcuttur. *Birinci grupta çalışanlar*, ocakları rödovans (kiralama) usulüyle işleten firmaların bünyesinde kayıtlı istihdam edilenler olarak tanımlanabilir. Bunlar arasında maden mühendisleri, kepçe operatörleri, şoförler ve madenciler yer almaktadır. Ancak, firma bünyesinde çalışanların hepsinin sosyal güvenceyle çalıştırıldıkları da söylenemez. Nitekim, firmalar her ne kadar kayıtlı olsalar da, örneğin işçi sayısını ya da işçiye ödenen ücreti olduğundan az göstererek vergiden kaçma yoluyla kayıtdışı ekonominin “nimetlerinden” faydalandıkları da bir gerçektir. *İkinci grup çalışanlar* ise, kömür ocaklarının bulunduğu arazinin tapulu sahiplerinin kendi arazilerinde çalışmalarına “izin verdikleri” çalışanlardır. Ayrıca bu gruba, arazi sahibi olup da kendisi de dahil olmak üzere kendi akrabalarını çalıştıran “aile ocakları” da dahil edilebilir. Bu grup, “kaçak” olarak bilinen ruhsatsız kömür ocaklarında kayıtdışı çalıştırılan/çalışanlardır. Bu ocakların “kaçak” olarak nitelendirilmesinin sebebi, çalıştırılan ocaklardan haberdar olmamaktan öte herkesin bildiği şekilde “kayıtdışı” çalıştırılmalarından kaynaklanmaktadır. *Üçüncü grupta* ise hafriyat işçileri yer almaktadır. Hafriyat işçileri, artık kömür yığınları arasında gözden kaçırılmış birkaç parça kömür için saatlerce beklemektedirler. Çocuk işçiler de bu gruba dahildir.

Bu çalışma kapsamında görüşülenler, ikinci grupta yer alan çalışanlar ve üçüncü grupta yer alan çocuk çalışanlardır. Bu çalışanlar, herhangi bir firmanın denetiminde olmayıp, arazi sahiplerine elde edilen kardan belirli bir yüzdelik pay vermek suretiyle çalışma imkanı bulmaktadır. Bu pazarlığa bir işçi şu şekilde açıklık getirmiştir: *“Mesela, ben günde 100 traktörlük kömür çıkardysam, bunun 15 traktörünü arsa sahibine vereceğim, yani ondan gelecek parayı ona vereceğim, geriye kalan 85 traktörün*

parasını biz kendi içimizde eşit olarak paylaşıyoruz. Mesela bazen günde 2 traktör kömür çıkarıyor, bazen en fazla 5 oluyor” (36 yaşında, okur-yazar değil).

Bu grupta yer alan çalışanlar tam anlamıyla “kayıtdışı” istihdam edilmektedirler. Çünkü çalıştırılan kömür ocaklarının ruhsatı olmayıp, “kaçak” olarak çalıştırılmaktadırlar. Aslında, bu kömür ocakları için kullanılan “kaçak” nitelemesinin simgesel olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, ocakların ruhsatsız ve kayıtdışı çalıştırıldığı işçilerden firma sahiplerine kadar ve hatta Valilik, Belediye ve TKİ gibi yetkili birimler de bilmektedir. Türkiye Mimarlar ve Mühendisler Odası Birliği Yönetim Kurulu üyesi Mehmet Torun’un konuyla ilgili olarak söyledikleri, tam olarak maden ocaklarında yaşanan çalışma koşullarının fotoğrafını çekmiş gibidir:

“Cudi Dağı’nda 25 bin hektar gibi geniş bir alana yayılan asfaltit madenlerinde 1700’lü yılların koşullarında kömür çıkartılmaktadır. Dik kömür damarlarının içine iki metre kare çapında açılan, 160 m derinliğindeki kör kuyulara insanlar; plastik bidonlar, kovalar içinde indirilmektedir; hiçbir mühendislik bilim ve tekniğine dayanmayan, havalandırması olmayan, işçi sağlığı ve iş güvenliği ekipmanları bulunmayan bu kuyulardan çalışanlar, indikleri kovalarla kazdıkları kömürü yeryüzüne çıkarmaktadırlar. Herkesin uzun yıllardır bildiği ama nedense göremediği bu kaçak (!) ocaklarda gençlerimiz günlük 40-50 TL ücret karşılığında çalışmak zorunda bırakılmaktadır. Köylerin boşaltılması ve insansızlaştırılmasıyla birlikte, bölgede yaşanan yoğun işsizlik ve yoksulluk nedeniyle yöredeki gençler, çok düşük ücretler karşılığında sefil koşullarda yerin metrelerce altında çalışmak zorunda bırakılmaktadır. Kaçak olarak adlandırılan fakat herkesin bilgisi dahilinde olan ölüm kuyularında, hiç bir sosyal güvencesi olmayan gençlerimiz bile isteye ölüme gönderilmektedir (Torun, 2014: 25).”

Öte yandan, 2014 yılının Haziran ayında toplamda 5 işçinin ölümüyle sonuçlanan göçük vakalarının ardından, bugüne kadar yetkililer ve firma sahipleri tarafından hasıraltı edilen ve medyanın da görmezden geldiği işçi ölümleri ve maden kazaları ulusal medyada da yankı bulmaya başlamıştır. Yerel basının yanı sıra ulusal medya organları da “devletin gözü önünde” kaçak madenlerin işletildiğini kamuoyuyla paylaşmıştır (Cumhuriyet, 7 Temmuz 2014). Haberde de dile getirildiği üzere, görüşme yapılan işçilerin indikleri kömür ocaklarının kayıtdışı işletildiğinden maden sahasının girişinde bulunan kolluk kuvvetleri birimi başta olmak üzere, Belediye ve Valilik yetkilileri de haberdardır. Öyle ki, konuyla ilgili olarak İstanbul Milletvekili Levent Tüzel, Meclis’e bir soru önergesi vermiş, Cudi Dağı’nın eteklerinde yaklaşık 3500 maden işçisinin sosyal güvenceden yoksun, ilkel çalışma yöntemleriyle çalıştırıldığına vurgu yapmıştır (TBMM, 2014). Verilen soru önergesinde 2014’ün Haziran ayında işçi ölümlerinden, bir işçinin beyan ettiği üzere günlük 9 saati bulan çalışma sürelerinden, 20-40 lira arasında değişen günlük

kazançlardan ve tüm bunların yanında can güvenliği olmaksızın çalışmalarından söz edilmiştir. Bu soruna verilen cevapta kömür ocaklarının birinci dereceden sorumlusunun Şırnak Valiliği'ne bağlı İl Özel İdaresi olduğu dile getirilmiş, bu bilgi Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı yetkilileri tarafından da onaylanmıştır. Önergeye verilen cevapta, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yapılan teftişlerde 2003 ve 2013 yılında iş güvenliği ve sağlığı önlemleri ve Maden Mevzuatına uyulmadığı gerekçesiyle iş durdurulma kararı verildiği söylenmiştir (TBMM, 2014). Bu karara rağmen, ocakların çalıştırıldığı, Valilik'in sorumluluk üstlenmediği ve buna bağlı olarak can kayıplarının yaşanmaya devam ettiği ulusal medyada yankı bulmuştur (t24, 18 Ağustos 2014). Ancak bu tablonun asıl sorumlusunun 1980 sonrası özelleştirme politikalarının “esnek çalışma ve üretim” adı altında işverene tanıdığı sınırsız keyfiyet olanağının olduğunu belirtmek gerekmektedir. Nitekim, maden sendikalarının ortak yargısı, TKİ'nin madencilikten çekilerek yetkilerini özel sektöre devretmesiyle kömür madeni sektöründe işçilerin daha fazla emek sömürüsüne maruz kaldığıdır. Bir başka açıdan bakıldığında, Valilik ve Belediye gibi yerel-idari kurumların yöre halkının gözünde en önemli “ekmek kapısı” olarak değer atfedilen kömür ocaklarına müdahale etmesi, olumsuz tepkiyle sonuçlanabilir. 1990'lı yıllar sonrasındaki zorunlu köy boşaltmalarının ardından il merkezine yaşanan yoğun göçlerin yarattığı işsizlik sorunu, günde ortalama 40-50 lira uğruna hiçbir sosyal güvenceye tabi olmadan yerin 200 metre altına seçim yapma lüksü olmaksızın inmeyi dayatmaktadır. Bu sebeple, yöre halkı tarafından “bulunmaz nimet” olarak anlandırılan “kaçak” kömür ocaklarının yetkililerce kapatılması, kötü çalışma koşullarında da olsa ekmekleri için mücadele eden insanların kolay kolay kabul edecekleri bir şey değildir. Nitekim, Haziran 2014'te Valilik kararıyla elektriklerin kesilmesiyle durdurulan kömür ocaklarının kapanmasına yönelik kömür ocağı çalışanları tarafından protesto gösterileri düzenlenmiş, madenlerdeki ölüm riskine rağmen başka alternatifleri olmadığı gerekçesiyle yeniden açılmaları talep edilmiştir (Evrensel, 22 Haziran 2014). Bu sebepten kaynaklı Valilik veya Belediye gibi kurumların bu sorumluluğu almaktan kaçındıkları ve bu yüzden de yaşananlara tepkisiz kaldıkları düşünülebilir. Ölüm ve yaralanma riskinin yüksek olduğu çalışma koşullarına rağmen çalışmak zorunda oluşunu bir işçi şöyle anlatmaktadır:

“Ben bu yerin altına inerken, her indiğimde eşhedüenla ilahe illallah diye iniyorum, çünkü biliyorum her an ip kopabilir ya da üstüme kömür düşebilir, ölebilirim sağ çıkamam yukarıya belki de. Ama ben inmesem kim bakacak 5 tane çocuğuma. Ölsem onlar der ki Allahın işidir kaderdir kismettir, ama çalışsam ne diyeceğim onlara. Bu ocak bizimdir, başkası gelip çalışıp para kazanacağına ben ekmek yiyeyim buradan dedim. Tamam tehlikelidir ama başka da iş yok Şırnak'ta zaten.”(55 yaşında, okur-yazar değil).

Çalışanın yorumlarından anlaşılın, hem hayat şartlarının hem de onu güvencesiz çalıştıran kişi ya da kurumların o koşullarda çalışanları yoksullukla ölmek arasında bırakan bir cenderede sıkıştırdığıdır. Nitekim, benzer şekilde 2014'ün Mayıs ayında yaşanan Soma maden faciasından yaralı kurtulan işçilerin vurguladığı gibi, alternatif iş alanlarının yokluğu ve geçim sıkıntısı ve borçlardan kaynaklı olarak işçilerin tekrar “o madene inmek”ten başka çareleri yoktur.

Gün içinde sabah saat 08.00 ile akşam 16.00 arası çalışan işçilerin günlük ortalama çalışma süreleri 8 saattir. Bu oran yaz ve kış aylarına göre değişkenlik göstermekte, yaz aylarında çoğu zaman sabah 05.00 itibariyle madenlere inilmeye başlanmaktadır. İşçilerin günlük çalışma süreleri, İş Kanunu'na göre aksi belirtilmedikçe 9 saatten; haftalık çalışma süreleri de 45 saatten fazla olamaz (Resmi Gazete, 2003; md. 41). Ancak 2014'ün Mayıs ayında yaşanan Soma maden faciasının ardından 639 Sayılı Torba Yasa'ya göre yeraltı madenlerde çalışanların haftada 36 saati aşmayacak şekilde çalıştırılması, dolayısıyla da günlük çalışma sürelerinin 6 saate indirilmesi kararlaştırılmış (Memurlar.net, 10 Eylül 2014, md. 7); ancak sonrasında yeni bir düzenleme ile 7,5 saate çıkarılmıştır (Hürriyet, 13 Mayıs 2015). Bu bağlamda düşünüldüğünde görüşülen çalışanların yeni yasaya göre azami çalışma süresini geçtiği yorumunda bulunmak mümkündür. Nitekim özellikle de yazın günlük 12 saati bulan bir çalışma takvimi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Yaz aylarında sabah saat 05.00'ten akşam saat 18.00-19.00'a kadar uzayan çalışma saatlerinin doğası gereği yorucu ve riskli olan madenciligi daha da katlanılmaz kıldığı söylenebilir.

Her bir ocağın etrafı, kışın yağıştan yazın da güneşten koruması amacıyla kamara biçiminde kapatılmıştır. İşçiler yemek ve çay molalarında kendi imkanlarını kullanmakta, ihtiyaçlarını kendi masraflarıyla karşılamaktadırlar. Kendi imkanlarıyla oluşturdukları çardaklarda, aile, akrabalık ve tanıdıklık ekseninde birincil ilişkiler geliştirmekte olan işçiler, çalışma şartlarının katılığını kendi aralarında oluşturdukları samimiyetle yumuşatmaktadırlar. Yetişkin çalışanlar arasında akrabalık ve tanıdıklık bağı mevcuttur. Nitekim görüşülen işçilere tahsis edilen “kaçak” kömür ocakları, çoğunlukla aynı aileden mensup kişiler tarafından kullanılmaktadır. Bu durumu bir işçi şöyle özetlemiştir: “*Vallahi ablacım biz buradakiler hepisi akrabayız. Mesela şu [eliyle işaret ederek] benim abemin oğlu, şuradaki de yeğenim, diğer abemin oğlu, ha o diğeri amcamın oğlu, yani hep akrabayız, aramızda yabancı yok.*” (45 yaşında, ilkokul mezunu). Ancak, sözü edilen aile-akraba içi dayanışma modeli, görüşülen bütün gruplarda geçerli bir ilişki ve iletişim biçimi değildir. Yapılan görüşmeler sonucunda aile ocaklarındaki bazı çalışanlar arasında arazi sahipliği, çalışma performansı ve kazanılan karın bölüşümü gibi hususlarda birtakım sorunlar yaşandığı anlaşılmıştır. Örneğin, çalıştırılan “kaçak” ocağın yer aldığı arazi sahiplerinden bir çalışanın dile getirdikleri şöyledir:

“Yani şimdi bu ocak benim toprağım üstündedir, benim tabi ki daha çok para almam lazımdır. Herkes de bunu söylüyor bunu biliyor. Ama bazen de bunu bile bile bazı arkadaşlar surat asıyor, kavga çıkarıyor. Sanki onun boğazından çalmışım. Yani ben istemesem o buradan ekmek yiyemez ki. Yine de hala kendi ekmeğiyle oynuyor” (45 yaşında, ilkokul mezunu).

Bir başka çalışanın söyledikleri ise, iş arkadaşlarının çalışma performansından duyduğu memnuniyetsizlik ve yaşı diğerlerine nazaran daha küçük olduğu için “ezildiğinden” sitem eden bir anlam taşımaktadır:

“Ben sadece yazları geliyorum çalışmaya, kışın İzmir’e İstanbul’a gidip akrabalarımın yanında pazarcılık, tablacılık [işportacılık] yapıyorum kendime. Okumayı hiç sevmedim zar zor liseyi bitirdim dedim bir iş kurayım kendime ama para da yok. Ben zaten çok usta değilim, diğerleri gibi kış gelene kadar kalmıyorum ama yine de amcaoğlum hep bana diyor in ocağın dibine. Halbuki kendisi daha çok usta. Ben de diyorum büyüğümdür bir şey olmaz bu defa da gideyim bir şey demiyorum. Ama en zor iş odur. Bence ben küçük olduğum için de böyle yapıyor çünkü diğerleri ona karşı çıkıyor” (21 yaşında, lise mezunu).

İşçilerin çalışma yöntemleri işbölümüne dayalı olup organize bir nitelik taşımaktadır. Kömür ocağına inen çukurun etrafında bir düzenek mevcuttur. İşe önce “kazmacı” dedikleri işçi başlar. Kazmacının işi, yerin ortalama 150 metre derinliğindeki çukura, beline bağladığı çelik halatla inmek, elindeki kazma ile çukuru kazıp, yukarıdan gönderilen varil ya da bidonlara doldurmaktır. Kazmacılık çok daha dikkat ve deneyim gerektiren bir alan olduğu için, bu işi çoğunlukla aynı kişi yapmaktadır. Çukura indiği sırada kask, maske, iş önlüğü gibi koruyucu aletlerin hiçbirine sahip olmayan işçilerin bu konuda talepkar olmadıkları görülmüştür. Bunun sebebi, devletin çekilip kapitalist işverenin insafına bıraktığı “ölüm kuyuları”nda maden ocakları için yaşamsal önemi olan “yaşam odaları”nın çok daha gerisinde, baret ve eldiven gibi kolayca edinilebilecek ve maliyeti düşük ekipmanların bile çalışanlara “lüks” görülmesidir. Nitekim, koruyucu önlemlerin neden alınmadığına dair soruya verilen cevaplarda işçilerin öğrenilmiş çaresizlik içinde olduğu fark edilmiştir. Bu çıkarımı bir işçi şu sözlerle açıklamıştır: *“Ya şimdi ben öleceksem eğer, bu iş mi önüne geçecek, ya da o şapka [kask-baret] mı beni koruyacak? Bugüne kadar hep böyle gittim, bir şey olsa da Allah’ın işidir. Ne yapayım mecbur ineceğim, ekmeğe parası için”* (32 yaşında, lise mezunu).

Öte yandan, görüşülen işçilerin çalıştıkları ocaklar ya kendilerinin, başka bir deyişle kendi arazileri üzerinde ya da başka arazi sahipleriyle anlaşmalı çalıştırdıkları ocaklardır. Kendi ocakları olduğu için kimseden koruyucu alet talebinde bulunamazlar; çünkü bu tür giderler kendilerine aittir. Bu bağlamda, kendilerinin

kendi sağlık ve hayatlarını bir anlamda önemsemedikleri ve bu konuda alışılmış olanı devam ettirdikleri söylenebilir. Anlaşmaya göre arazi sahipleri de kendisine düşen kar payından bu tür alet edevatları karşılamak zorunda değildir. Dolayısıyla çalışanların maruz bırakıldıkları zor çalışma koşullarını, kendi hayatlarını riske atarak bilerek veya bilmeyerek pekiştirdikleri söylenebilir. Ancak, çalışanların beyanlarına göre kişine başına düşen ortalama günlük kazançları 40-50 lira arasındadır. Bu da aylık ortalama 1200-1500 lira arası bir gelire tekabül etmektedir. Şırnak Maden Ocakları üzerinde yürütülmüş tek kapsamlı araştırma olan ulusal bir gazetenin inceleme dizisinde, çalışanların belirli bir ücretlerinin olmadığı, çıkardıkları kömüre göre para kazandıkları, dahası bazen günlerce kazdıkları ancak kömüre ulaşamadıkları, dolayısıyla da ellerine para geçmediği gerçeğinin altı çizilmiştir (Evrensel, 23 Haziran 2014). Buradan da anlaşıldığı kadarıyla, çalışanlar kimi zaman deyimini tam anlamıyla “boşa kürek çekmekte”, bin bir zorluk ve riskle indikleri maden çukurlarından eli boş dönmektedirler. Önceden de vurgulandığı üzere görüşülen çalışanlar çok çocuklu geniş aile mensubu olup, hane içinde bakmakla yükümlü oldukları kişi sayısı fazladır. Bu bağlamda elde edilen gelirin sırf kendi sağlık ve güvenliklerini ilgilendiren kask veya maskeyi, fazlasıyla “kişisel” ve “lüks” olarak gördükleri sonucuna varılabilir. Nitekim, bir çalışan konuya dair söyledikleri bu saptamayı doğrular niteliktedir: *“E abla benim altı çocuğum var, dört tanesi okula gidiyor. Vallahi onları düşünmekten bana sıra gelmiyor. Zaten burdan kazandığım günde 40-50 milyon. Eve gidince hepsinin birşeyi oluyor, sabah buraya cebim boş geliyorum yine.”*(36 yaşında, ilkokul mezunu).

Kazmacının yeraltından demir halat yardımıyla yukarıya gönderdiği kömür yüklü varili, çukurun başında bekleyen “varilci”, traktöre boşaltmakla sorumludur. Varilci ile kazmacının seri bir şekilde hareket etmesini sağlayan kişi ise “asansörcü”dür. Asansörcü, kazmacının hem düşmemesini sağlayan hem de madene indiren demir halatı hareket ettiren düzeneği çalıştıran kişidir. Demir halatla işçileri madene indirdiği gibi, kömür yüklü varilleri de yukarı çekmektedir.

Çalışanlar, çalışma esnasında kaza geçirme ya da yaralanma gibi tehlikelerle karşılaşmış ve karşılaşmadıklarına dair soru sorulduğunda hepsinin irili ufaklı kazalar atlatıp yaralanmalar geçirdiği öğrenilmiştir. Asansörü çalıştıranlar ve demir halatla madene sarkıtılanlar ufak çaplı elektrik çarpmalarına maruz kalmıştır. Öte yandan madene inen işçilerin inme esnasında duvara çarpmaları sonucunda yine ufak çaplı yaralanmalar meydana gelmiştir. Bir işçinin yaşadığı ise madene bir daha inememesine yol açacak kadar etkilenmesine yol açmıştır. Geçirdiği kazayı şu şekilde dile getirmektedir:

“Ben ocağa inmeden önce halatın sağlam olup olmadığını hep kontrol ediyordum. Zaten her indiğimde yani doğruyu söyleyeyim hep çok korkuyordum. Ama arkadaşlardan utanıyordum benimle alay geçerler işte

sen korkaksın falan diye, söylemedim onlara. Sonra bir gün yine indim, halatı kontrol etmiştim ama inan ki anlamıştım bir şey olacağını gözüm tutmamıştı yani o gün. Neyse, amcaoğlu beni indiriyor aşağı, el fenerini aşağı tutuyorum daha ne kadar sürecek çok yol var mı bir an önce insem diye. İşte daha o düşünce aklımdayken bir baktım aşağı düşmüşüm, zaten 4-5 metre kalmıştı inmeme Allahtan. İncanın olsun öyle bir korktum ki, korkudan acımı unuttum ağladım çocuk gibi, bağırdım yukardakilere beni çıkarın burdan diye. Kuyruk kemiğim kırıldı kaç ay yatakta kaldım. Şimdi bana kazanla altın verseler inemiyorum, bazen alay geçiyor arkadaşlar ama vallah erkeklik kalmasa da [kendisi ve etraftaki diğer çalışanlar kahkahayla gülererek söylüyor] inmem aşağıya artık, aha şimdi de asansörü ben çalıştırıyorum.”(41 yaşında, ilkokul mezunu).

Çalışanların çoğunun GSS’li olması, ocaklarda geçirdikleri iş kazalarıyla uğradıkları psikolojik ve fiziksel-bedensel zararların telafi edilmesinde yeterli olamamaktadır. Bugüne kadar, kamuoyuna yansımış bir manevi-maddi tazminat davası görülmediği gibi, madenlerde ölümlere yöre halkı ve yetkililer artık “doğalmış gibi” tepkisiz kalmaktadır. Çalışanlar her ne kadar konuşurken öfkeli cümleler sarf etse de, uygulamada bu düzene alıştıkları, “normalleştirdikleri” ve işlerine devam ettikleri gözlemlenmiştir. Yaşanan iş kazalarının hastane kayıtlarına nasıl geçtiği konusunda çalışanların bir fikri bulunmamakla beraber, hastane görevlilerinin de çoğunlukla “alışıldık manzaralar” karşısında tepkisiz kaldıkları söylenebilir. Görüşülen işçilerden yalnızca bir tanesi yukarıdaki alıntıda anlattığı haliyle hastanede yatırılmış, ancak kazanın hastane kayıtlarına nasıl geçtiğine dair bir bilgisi olmadığını dile getirmiştir.

Kömür ocaklarında 10-15 yıllık deneyimi olan çalışanların beyanından anlaşıldığı kadarıyla, daha önceleri de göçük altında kalma, halat kopması ve bir kereye mahsus grizu patlamasından kaynaklı ölümler ve yaralanmalar gerçekleşmiştir. İşçiler, bu konuda kadercı bir anlayışa sahiptir. Öyle ki, o güne kadar madenlerde yaşamlarını kaybetmiş işçilerin bu koşullar devam ettiği sürece ne ilk ne de son olacaklarını düşünmektedirler. İstihdam alanlarının oldukça sınırlı olduğu ve işsizlik oranlarının çok yüksek olduğu Şırnak’ta, yöre halkının “umut kapısı” olan birkaç sınırlı seçenekten birini ve hatta en önemlisini, her işin zorlukları ve tehlikeleri olduğuna dair inançlarıyla, bir bakıma koruma gereği hissetmektedirler. Nitekim, politik kavgaların canlı bir sahnesi olarak mağdur olmuş Şırnak halkının, o güne değin “devletin” yöre halkının bilinçaltında yarattığı olumsuz izlenimin etkisiyle, yetkililerin işe müdahil olmalarının kendilerine bir faydasının dokunmayacağını düşünmekte olduğu anlaşılmıştır. Başka bir deyişle, işçilerin olumsuz çalışma koşulları karşısında bile “devletin” onlara uzatacağı elin kendilerine daha fazla yararlı olacağı konusunda şüpheleri vardır. Bir işçi bu

kaygısını şöyle dile getirmiştir: “*Ya şimdi TKİ gelse belki diyecek ki benim gibi bütün çalışanları işten atacak. Diyecek ocak mocak yok sana. Tamam diyoruz belki işler düzene girer herkes sigortalı olur yaralananlar tazminat alır ölenlerin sorumlusu olur. Ama belki de bu işten de olacağım, evet tehlikeli bir iş, ama hiç olmamasından da iyidir.*” (27 yaşında, lise mezunu).

Bu beyanlardan çıkarılacak sonuç, her ne kadar güvencesiz ve ölüm veya yaralanma tehdidiyle iç içe çalışıyor olsa da, görüşme yapılan kaçak ocaklarda çalışanların çözümü özelleştirme politikalarının son bulup devletin yeniden sahneye çıkmasında gören maden sendikalarıyla aynı fikri paylaşmadığıdır. Bu fikir ayrılığının işçilerin evde bakacak kalabalık bir nüfus yükümlülüğünün verdiği yükü, “günü kurtarma” derdiyle ve işlerinin ellerinden alınacağı kaygısıyla oluştuğunu söylemek yersiz olmaz. Nitekim, nüfusu gittikçe artan, genç nüfusunu istihdam edemeyerek işsizlik sorunuyla boğuşan, sosyoekonomik refah düzeyinin Türkiye ortalamasının çok altında kalan bir yerleşim yeri için, kömür ocaklarında teknoloji ve güvenlikten yoksun bir şekilde çalışmanın deyim yerindeyse “abes” karşılanmaması, bir akıl tutulması olarak değerlendirilmekten öte “alternatifsizliğin”, “mecburiyetin” ve “seçeneksizliğin” bir sonucu olarak okunmalıdır.

Öte yandan, daha önce de sözü edilen ulusal bir gazete organının dert edinerek inceleme dizisi oluşturduğu araştırmada, daha önceden kamuya ait kömür ocaklarının 2001 yılı itibarıyla rödovans usulü kiralanarak taşeron firmaların yuvası olduğu, bu özelleştirmeden önce madenin bir sendikaya bağlı olduğu belirtilmiştir. Özelleştirme ile birlikte bazı işçilerin “kölelik” olarak yorumladığı çalışma koşullarının gittikçe ağırlaştığı, en temel hayati ihtiyaçlar olarak maske, baret ve eldiven kullanma hakkından bile yoksun bırakıldıkları dile getirilmiş, işçilerin hayatları karşısındaki bu ilgisiz tutum öfkeyle karşılanmaktadır (Evrensel, 25 Haziran 2014). Burada altı çizilmesi gereken nokta, Şırnak kömür ocaklarının resmiyette hala Türkiye Kömür İşletmeleri’ne ait olduğu, ancak rödovans karşılığı Valilik kurumuna bağlı İl Özel İdaresi’ne devredildiğidir. Bu anlamda, işçi sağlığı ve iş güvenliği her ne kadar İl Özel İdaresi’nin sorumluluğu altında ise de, denetleme sorumluluğu Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’na aittir. Bu noktada Bakanlığın üstüne düşeni yeterince yerine getirmediği eleştirisi dile getirilebilir. Bu çalışma kapsamında görüşülen işçilerin bir kısmı da çalışma koşullarının ağırlığı ve can güvenliğinden yoksunluk sebebiyle, diğer bazı çalışma arkadaşlarının koşulları kabullenici tutumlarının aksine oldukça eleştirel düşünmekte, olası ölümlerden devleti ve işverenleri sorumlu tutmaktadır. Nitekim, aile ocaklarının dışında toprak ve ocak sahiplerinin işçisi olarak çalışan madenciler, çıkardıkları kömüre kar ortağı olan işverenlerinin, ölüm ya da yaralanma hallerinde “hataya” ortak olmadıklarını dile getirmişlerdir:

“Paraya gelince herkes bizi tanıyor, benim aldığım para o kadar zahmetime değmiyor. Adam oturuyor ona parası önüne gidiyor. Şimdi ben ona desem gel kendi ocağında sen çalış, sen ocağa in, Kur’an hakkı için hayatta gelmez. Niye? Çünkü canı paradan daha tatlıdır. Bizim gibi işçi çalıştırır niye canını tehlikeye atsın? Ama ben düşsem, ölsem, boğulsam, yaralansam bu onun hatası olarak görmez” (45 yaşında, ilkokul mezunu).

Buradan da anlaşıldığı üzere, her ne kadar çalışanların bir kısmı bugüne kadar olanlara kayıtsız kalmayı ve koşulları kabullenmeyi benimsemişlerse de, genel eğilim yaşananlar ve uygulananlara karşı öfkeli ve koşulların değişiminden yana beklenti içinde olmaları yönündedir.

Hafriyat Sahası ve Çocuk Çalışanlar

Hafriyat kömürü, yerin altındaki çukurlar kazılırken kömürle birlikte çıkan taş veya toprak artıkları arasında gözden kaçmış ya da uğraşmaya değmez artık kömürü ifade etmektedir. Kömür ocaklarının bir bölümünde yalnızca bu artık kömürleri toplamak için gün içinde saatlerce bekleyen çalışanlar bulunmaktadır. Bu çalışanların çoğu, firma ve arazi sahiplerinin akraba ya da tanıdıkları olup, topladıkları birkaç parça kömürden kendileri adına pay alanlardır. Sözü edilen payın günlük meblağı ise 20-25 lira dolaylarındadır. Bazı günler bu meblağ 10 liraya kadar düşmektedir.

Hafriyat sahasında kömür toplayanların gün içinde net bir sayısı yoktur. Nitekim, burada yaşananlardan, kazalar ve ölümler dahil olmak üzere hiç kimse sorumlu tutulamamaktadır. Bu çalışanlar, kimsenin adına ve yararına çalışmadıklarını beyan etmiş olup, o alanda bulunan hiçbir çalışanın kayıt altına alınmadığı dile getirmişlerdir. Ancak, formel anlamda bağlı oldukları kişi ya da firma olmamasına rağmen, informel olarak “sorumlu” oldukları ve “yararına” çalıştıkları kişilerin olduğu belirlenmiştir. Hafriyat sahasındaki çalışma düzeni, arazi, ocak ya da firma sahiplerinin referansıyla pay almaya “hak kazanmış” olanların, çoğunluğu çocuk olan kömür toplayıcılardan ortalama 20 liraya satın alarak topladıkları kömürleri traktörlere yükleyerek kömür ocaklarının ana girişinden geçirmeleri ile sonuçlanmaktadır. Böylelikle, başlangıçta sözü edilen “traktör başı” kardan nasiplenmek mümkün olmaktadır.

Hafriyat sahasında görüşme yapılan çalışanların en küçüğü 8, en büyüğü ise 55 yaşındadır. Çalışma süreleri belirsizdir. Bazı günler sabah ezanıyla başlayan mesai, gece orada sabahlamaya kadar sürdürülmektedir. Çünkü bir hafriyat işçisinin temel derdi, bir parça daha fazla “para edebilir” kömüre ulaşmaktır. Bu sebeple dökülen hafriyatın gerekirse altı üstüne getirilmekte, saatlerce kömür aranmaktadır.

Hafriyat işçilerinin büyük çoğunluğunu çocuk çalışanlar oluşturmaktadır. Yaşları 8 ile 16 arasında değişen çocuk işçiler kendi aralarında çalışma düzenine ilişkin bir “grup normu” geliştirmişlerdir. Bu kurala göre, herkesin elinde kamyonlardan dökülen hafriyat yığınları arasında gözüne kestirdikleri kömür parçalarını işaretleyecek uzun çubuklar mevcuttur. Uzun çubukların işlevi, çubuğun ucunun değdiği kömür parçasının o çubuğun sahibine ait olduğunu belirlemektir. Başka bir deyişle, çubuk, değdiği kömürü çubuğun sahibine verilmesini sağlar. Bu norm bütün hafriyat işçileri ve çocuk çalışanlar arasında geçerli olup, norma uymayanlar çoğunlukla “hile yaptığı” gerekçesiyle gruptan dışlanmaktadır. Bu durumu çocuk hafriyat çalışanlarından biri şöyle açıklamaktadır:

“Şimdi abla benim bu çubuğum hangi kömüre değse o kömür benimdir. Mesela bazenleri iki üç kişi aynı kömüre dokunuyor çubuğu. Ama o kömür ilk önce dokunanındır. Mesela geçen gün benle bir arkadaşım, bugün gelmemiş o zaten, bir tane kocaman kömüre değdirdik çubuğumuzu. Herkes de gördü önce ben dokundum. Ama o dedi yok önce ben dokunmuşum. Ben de yok dedim önce ben. Bana dedi sen hile yapıyorsun ben de kavga ettim onunla dövdüm onu. Halbuki o hile yapıyordu hepsi de biliyordu. İşte o da ağladı gitti o zamandan beri de gelmedi zaten.”(13 yaşında, 7. Sınıf öğrencisi).

Bu yönlü bir çalışma düzeni, bir anlamda “performansa dayalı” “parça başı iş” temelli esnek çalışma tarzının “trajik” bir yansıması olarak okunabilir. Nitekim, böylesi bir çalışma disiplininin içeriğinden habersiz olan çalışanların para kazanabilmesi için kömür parçalarını hızla görüp ellerindeki çubukla işaretlemek için atik olması gerekmektedir. Bu çaba da onlar arasında daha fazla kömür biriktirmek arzusuyla “rekabet” yaratmaktadır. Gün boyunca toplanan kömürler el arabalarında biriktirilerek, yer altından varillerle kömür çıkaran işçilerin traktörlerine eklenmek üzere 15-20 liraya satın alınmaktadır.

Hafriyat sahasında, çoğunlukla çocuk çalışanlar yer alsada, sayıları az da olsa yetişkin çalışanlar da yer almaktadır. Görüşme talebine olumlu cevap vermeyen yetişkin kömür toplayıcılardan birinin, yaş üstünlüğü itibarıyla çocuk çalışanlar üstünde hakimiyet kurduğu gözlemlenmiştir. Çocuk çalışanların beyanına göre, sözü edilen yetişkin çalışan kömür toplamak yerine kendisi için daha az yorucu ve daha çok karlı bir yöntem bulmuştur: “*Bu amca bazen hiç kömür toplamıyor. Gidiyor gölgede oturuyor sigara içiyor, bize bakıyor. Sonra da gelip bizim topladığımız kömürleri almaya çalışıyor, diyor bana satın. Ben bakıyorum eğer diğerleri [ocak çalışanları] kömürümü almazsa ona satıyorum mecburen ama daha ucuzca alıyor. Satmasam kömür elimde kalıyor*” (12 yaşında, 6. sınıf öğrencisi).

Bir başka açıdan bakıldığında, hafriyat sahasındaki çocuk çalışanlar arasındaki güç ilişkilerinin başka bir boyutu daha açığa çıkmaktadır. Çocuk

çalışanlar arasında birkaçının kömür ocağı sahiplerinin ya da yetişkin çalışanların çocukları ya da akraba veya tanıdıkları oldukları gerekçesiyle, hafriyat sahasından sorumlu “kayıtlı” işçi tarafından kayırıldığı, bu “ayrıcalıklı” çocukların bu nüfuzu kullanarak diğer kömür toplayıcıları üzerinde baskı oluşturdukları ve zaman zaman diğer çocuklara psikolojik, sözlü ve fiziksel şiddet uyguladıkları dile getirilmiştir. Buradan anlaşılan, yaş üstünlüğü ve arazi sahipliği veya nüfuzlu bir tanıdığın referansı gibi etkenlerin eşitsiz koşulların zaten fazlasıyla yoğun hissedildiği bir çalışma ortamını daha fazla eşitsiz konuma getirerek çocuk çalışanların acımasızca sömürülmesinin zeminini güçlendirdiğidir. Öte yandan, kömür toplayıcılığı “bile” kolayca erişilebilecek bir para kazanma yolu değildir. Daha önce de sözü edildiği gibi, hafriyat sahasındaki öncelik, arazi/ocak sahiplerinin yakınları ve tanıdıklarına ait olup, sonrasında bu işe gerçekten ihtiyaç duyan çocuklara yer verilmektedir.

Hafriyat sahası, kömür kapmak için kamyon dolusu artık ve kaya kütlelerinin önüne atılan çocuk çalışanlar için en tehlikeli alanlardan birini oluşturmaktadır. Nitekim, geçmişte boşaltılan kömür yığınlarının altında kalarak yaşamını yitiren ve kayıt altına alınmayan sayısı bilinmeyen çocukların olduğu dile getirilmiştir. Çocuklardan birinin amcasının oğlu bu şekilde hayatını kaybetmiştir:

“Benle amcamın oğlu her zaman beraber geliyorduk hafriyata. O gün beni annem beni çarşıya göndermişti ben gelmemiştim. İşte arkadaşlar sonra anlattı bana. Kamyondan büyük bir parça kömür düşmüş, o da çubuğu değıdirmek için öne gitmeye başlamış kamyonun kapağı da daha tam açılmamış. Sonra birden kapak açılmış hepsi üstüne yığılmış. Oradakiler hemen çıkarmaya çalışmış ama zaten küçüktü 9 yaşındaydı bir de çok zayıftı boyu falan küçüktü dayanamadı öldü. Burada bazen elimiz kömürün altında kalıyor ya da bacağımız ellerimiz kanıyor aç kalıyoruz su yok herkes bize bağıyor kızıyor, çünkü biz küçüğüz diye. Bazen yaşı bizden büyük olanlar topladığımız kömürü bizden zorla almaya ya da 10 milyona falan bize satın diyor halbuki ben 25 milyonluk toplamışım. Yani bizi burada çok eziyorlar abla.”(11 yaşında, 6. Sınıf öğrencisi).

Bu zor koşullara rağmen çocukların neden burada çalıştıklarına dair verilen cevaplar, temel gerekçenin “yoksulluk” olduğunu bir kez daha açığa çıkarmıştır. Çok çocuklu ailelere sahip çocukların orada olma gerekçeleri arasında okul masraflarını karşılayabilmek, ayakkabı, giysi alabilmek, bazen de annesine para verebilmek yer almaktadır. Çocuklardan bir tanesi çalışma gerekliliğini şu şekilde aktarmıştır:

“İki hafta sonra okul açılıyor. Benim ayakkabım çantam hiçbir şeyim yok. Küçük kardeşim okula yeni başladı babam ona bir sürü şey aldı dedi bu hafta para kalmadı sana haftaya alayım. Babamın beli hasta olmuş çoktandır

çalışmıyor eskiden sıvacıydı ama şimdi pek yapamıyor. Ben de komşumuzun oğluyla kömüre geldim işte. Dün kendime ayakkabı aldım, bugün satarsam çanta da alacağım. Sonra yeterse kardeşim için de alacağım. Mesela ben ayakkabımı aldığımda çok mutlu oldum, annem dedi maşallah benim oğlum daha şimdiden para kazanıyor.”(10 yaşında, 4. Sınıf öğrencisi).

Hiçbir koruyucu alet edevat kullanmadan çıplak ellerle kömür toplayan çocukları orada çalışmaya mecbur bırakan gerekçenin “yoksulluk” olduğu şüphe götürmeyecek kadar nettir. Onların bu yaşta çalışırken kendilerine aldıkları bir şeylerle mutlu olmaları, kendilik algılarına olumlu yansırken, öte yandan bir nebze de olsa çalışmaya dair “mecburiyetlerine” kendi anlam dünyalarında pozitif değer atfetmektedir. Ancak bütün bunlar, zor koşullar altında cüzi paralar kazanan bir çocuğun küçük mutluluklarının arka planında, makro boyutta bir yoksulluk sorununun, büyük ihmalkarlıkların ve alternatifsizliklerin olduğu gerçeğini gölgelemeye yetmemektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, Şırnak kömür ocaklarında yoksulluk ve alternatif iş olanaklarının yoksunluğu ekseninde kayıtdışı ve sosyal güvencesiz çalıştırılan madencilerin iş güvenliği ve sağlığı ve bilimsel ve teknolojik çalışma yöntemlerinin çok uzağında yüksek derecede ölüm riski taşıyan çalışma koşullarının sosyolojik bir fotoğrafı çekilmeye çalışılmıştır.

Şırnak, yeni il olmaya başladığı 1990’lı süreçlerde devletin “güvenlik ve terör” sebebiyle zorunlu köy boşaltmaları ve yerinden edilme politikalarının en trajik tezahürlerini yaşayan iller arasındadır. Zorunlu köy boşaltmaları, il dışına olduğu gibi aynı zamanda şehir merkezine de yoğun göçlere yol açmıştır. Bunun sonucunda, hayvancılık ve parçalı tarım faaliyetleri dışında geçim kaynağı olmayan, coğrafi olarak da dağlık bir yapıya sahip olan ilin hızla artan nüfusuna paralel olarak işsizlik sorunu ortaya çıkmıştır. İşsizlik sorunu, istihdam alanlarının darlığı ve artan yoksulluk, Şırnak’ın sahip olduğu kömür ocaklarının en çok rağbet gören geçim kaynağı olarak anlamlandırılmasına yol açmıştır. Kömür ocakları, bütün olumsuz çalışma koşullarına rağmen, Şırnaklının “ekmek kapısı”dır.

Kömür ocaklarının TKİ özelleştirmeleri öncesinde Şırnaklı’nın büyük çoğunluğu için gelir kaynağı olduğu, 1990’da il olduktan sonra 30 bin nüfusa sahip ilde yaklaşık 3 bin ailenin çocuk çocuğuyla ocaklardan ekmek kazandığı bilinmektedir (Erturgut & Sönmez, 1994). Ancak günümüzde, Şırnaklının “kollektif mülkiyeti” denilebilecek ocaklardan elde edilen karın belirli ellerde tekelleştiği görülmektedir. Zenginliğin bölüşülmesindeki odak güç, çoğunlukla iktidar/devletle “barışık” bir pozisyonda konumlanan yerli büyük ve kalabalık ailelerdir. Hiyerarşinin en tepesinde bulunan TKİ, sırasıyla İl Özel İdaresi, ardından rödovans

ve taşeron şirketlere pastanın büyük dilimlerinden ayırmakta, Şırnaklı yöre halkı ise hiyerarşinin en sonunda yer alarak ancak pastanın “artıklarına” erişebilme imkanı bulmaktadır. Çalışanların çoğunlukla akrabalık-tanıdıklık ilişkisiyle girebildiği ocaklarda, Şırnak gibi manevi değerlerin hala çok önemli görüldüğü bir sosyal düzende hatır-gönül söylemleri birincil-duygusal ilişkilere yol açmakta, çalışanların iş güvenliği ve işçi sağlığı, ücretlerin yükseltilmesi gibi konularda vefa ve minnet duygularından dolayı talepkar olmalarını ya da uygulamalara ses çıkarmalarının önüne geçmektedir. Bütün bunlar, nihayetinde enformel çalışma düzeninin kurlsız ve keyfiyetçi yapısının dinamiklerini gittikçe sağlamlaştırmaktadır.

Şırnak kömür ocakları, günümüz Türkiye’si’nin ekonomik ve sosyal güvenlik sisteminin vardığı konumun en güncel ve canlı örneklerinden biridir. Yerin metrelerce altına hiçbir sosyal güvence olmaksızın mecburiyetten inen işçilerin böylesi bir riske kayıtsız kalmalarını tek tartışmasız nedeni elbette yoksulluktur. Nitekim, evde bakılmayı beklenen nüfusun kalabalığı ve iş imkanlarının darlığı çalışan işçilere seçim yapma lüksü bırakmamakta, işçileri adeta maden kuyularında ya da açlıktan ölmek arasında sıkışmaya zorlamaktadır. Çok çocuklu ve geniş ailelerin bakımıyla sorumlu olan işçilerin tercihi, çocuklarını açlık ve yoksulluk tehlikesinden korumak uğruna, kendi bedenlerini “ölüm kuyuları”na salmaktan yana olmaktadır. Böylesi bir dayatmacı ve alternatifsiz “tercihin” sorumluluğunu hiçbir yetkili, kurum ya da kişiler almazken, tutunduğu demir halatın “insafından” yararlanamayarak ölen ya da yaralanan işçiler “bu işin doğası böyle” şeklinde kabul gören “bahane” ile susturulmakta, ölümleri maddi ve somut imkanlardan yoksun olmaktan uzaklaştırılarak kaderci bir anlayışla örtbas edilmektedir.

Bugüne kadar kömür ocaklarında yaşamını kaybeden veya ciddi biçimde iş göremez halde yaralananlara dair bir istatistik yoktur. Çünkü, özellikle Soma maden faciasına kadarki süreçte ölümlerin üstü kapatılmakla birlikte, yerel medya dışında bu sorunu dile getiren ve kamuoyuna duyuran herhangi bir iletişim kanalı yoktu. Ancak, Soma maden faciası emsalinde, işverenlerin ihmalkarlığının boyutlarının görünür olmasıyla birlikte, Şırnak’ta da 2014’ün Haziran ayında yaşanan işçi ölümleri ulusal medyanın ilgisini çekmiş, çeşitli medya yayın organları bu ölümlerin sebepleri ve geçmişten bu yana kronik bir hal taşıdığına vurgu yapmıştır. Bu sayede maden sendikaları ve hak arama temelli kurulan sivil toplum örgütleri sorunu sahiplenmiş ve iş sağlığı ve güvenliğinin önemine bir kez daha vurgu yapmıştır. Tüm bu olumlu gelişmelerin yanında, 2012 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın iş durdurma kararına rağmen “kaçak” ocakların hiçbir sorumlu ve yetkili mercii adresi gösterilmeksizin çalıştırıldığı ve bu konuda kimsenin sorumluluk almadığı, dolayısıyla da sosyal güvenlik, iş sağlığı ve güvenliği ilkelerinden uzakta üretim yapılmaya devam edildiğinin de altını çizmek gerekmektedir. Kömür ocaklarının işletilmesine dair “uç maymunu” oynayan yetkili birimler, ölümler karşısında da suskunluğunu korumaktadır.

Şırnak kömür ocaklarında yaşamını kaybeden madencilerin ölümünden kimsenin sorumlu tutulmaması, Butler'in deyimıyla madencilere "yası tutulmaya değmez bedenler" (Butler, 2005) olarak değer biçilmesi ve "sahipsiz" bırakılması olarak yorumlanabilir. Nitekim, devletin sosyal güvenlik ve işçi sağlığı alanındaki yasaları başta olmak üzere, işverenler ve yetkili birimler Şırnak kömür ocaklarında yaşanan ölümler ve kayıpları "sıradan" olarak algılamakta ve bunu engelleyecek hiçbir çabada bulunmamaktadır. "Böyle gelmiş, böyle gider" anlayışı, işverenlerden çalışanlara kadar herkesin ortak görüşüne dönüşmüş olmakla birlikte, çalışanlar arasında yetkililerin uzak durmasının kendilerinin lehine olacağı görüşü hakimdir. En önemli "ekmek kapısı" olarak değer biçilen kömür ocaklarının kendi can güvenlikleri uğruna dahi olsa kapatılması ya da işin durdurulması, ailenin geçimini sağlamaya dair sorumluluklarını yerine getirememeye gelebilecek en önemli engeldir. Bu sebeple, devletin müdahalesine bakış açıları "gölge etmesin başka ihsan istemez" olarak yorumlanabilir. Bu anlayışı anlaşılır kılmak için kömür ocaklarının şimdiki durumuna açıklık getirmek gerekmektedir. Şırnak kömür ocakları, usulsüz ve güvencesiz işçi çalıştırma ve ölüm riski taşıyan çalışma koşulları sebebiyle 2013 yılı itibarıyla TKİ ve Valilik tarafından kapatılmıştır. Ancak bu kapatılmanın asıl sebebinin işçilerin can güvenliğinden öte Silopi ilçesinde kurulan termik santrale kömür yetiştirme telaşından kaynaklı olduğu öne sürülmektedir (Evrensel, 25 Haziran 2015). Bir başka deyişle, valinin asıl derdinin işçi ölümleri değil, bölgeye yeni "ekmek kapısı" olarak tanıtılan termik santralleri işler ve sürekli tutmak olduğu açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, işçiler tarafından ekmek kapılarını ellerinden alarak devletin hizmetine sokmayı amaçlayan bir "devlet temsili"nin müdahalesine karşı mesafeli olmayı ve yapılan her türlü müdahalenin aleyhlerine olacağı fikri paylaşılmaktadır.

Şırnak kömür ocaklarında çalışmanın Şırnak'ın iş piyasasındaki değeri, çalışanın kayıtlı veya kayıtsız çalıştığına göre anlam kazanmaktadır. Nitekim, kayıtdışı çalışanların beyanına göre, sosyal güvenceyle çalışan maden mühendisleri, kepçe operatörleri, hafriyat sahası sorumluları gibi çalışanların ücret ve özellikle de sağlık hizmetleri gibi konularda çoğunlukla sıkıntı yaşamadığı dile getirilmiş, ayrıca bazılarının ücretleri dışında birtakım informel ilişki ağlarıyla kömürden elde kardan başka yollarla da pay aldıkları belirtilmiştir. Ancak söz konusu bu çalışmanın kapsamında yer alan güvencesiz ve kayıtdışı çalışanlar olduğunda, kömür işinde çalışmanın ayrıcalığından öte dezavantajları açığa çıkmaktadır. Alternatifsizliğin dayattığı böylesi çalışma düzeni, her ne kadar "en azından" evine ekmek götürmeyi mümkün kılsa da, bunun bedeli çalışanlar tarafından çok ağır ödenmektedir.

Yerin metrelerce derinine hiçbir can güvenliği olmaksızın inmek zorunda kalan madencilere bu "zorunluluğu" dayatan en önemli sebebin yoksulluk olduğunu hatırlatmakla beraber, devletin yoksulluk, kayıtdışı istihdam ve iş

güvenliği ve sağlığı konusundaki geçici ve kararsız çözümlerinin, madencileri sorumlusu belli olup da örtbas edilen, ölümlle aç kalmak arasında tercihe zorlayan, bütün olumsuz koşullarına rağmen yine o madene inmeye mecbur bırakan bir adaletsizliği beslemeye devam edeceğini unutmamak gerekmektedir.

KAYNAKÇA:

- Altuğ, O. (1999). **Kayıtdışı Ekonomi**. İstanbul: Türkmen Yayınevi.
- Arslanhan, S. & Cünedioğlu, H. E. (2010). **Madenlerde Yaşanan İş Kazaları ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme**.
http://bilimakademisi.org/wpcontent/uploads/2014/05/12790308262.Madenlerde_Yasanan_Is_Kazalari_ve_Sonuclari_Uzerine_Bir_Degerlendirme.pdf, (27.01.2015).
- Avşar, Z. & Öğütoğulları, E. (2012). “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Stratejileri”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, 1, 9-40.
- Bulutay, T. & Taşçı, E. (2002). **Informal Sector In The Turkish Labor Market**. Ankara: Turkish Economic Association Discussion Papers.
- Cumhuriyet, (7 Temmuz 2014). **Devletin Gözü Önünde “Kaçak”**,
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/91591/Devletin_gozu_onun_de_kacak_.html (20.01.2015).
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2007). **Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Öğretmen El Kitabı**, Ankara.
- Darıcı, B., Öcal, F.M. & Okyar, M.C. (2011). “Şırnak İli Kömür Üretimi İş Kolunda Faaliyet Gösteren Firma Sahiplerinin Sosyo-Ekonomik Durumlarına Genel Bakış-2010”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 25, 89-100.
- Dev Maden Sen. (2015). **2014 Maden Kazaları Raporu**.
http://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/63ae7822c2c1841_ek.pdf?tipi=2&turu=H&sube=2 (25.01.2015).
- Dicle Kalkınma Ajansı, (2010). **TRC3 Bölgesi (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Yer altı ve Yer üstü Zenginlikleri Raporu**.
http://www.dika.org.tr/photos/files/TRC3_B%C3%B6lgesi_Maden_Raporu.pdf (26.01.2015)
- Erturgut, Ö. & Sönmez, O. (1994). Şırnak’ın “Kara” Umudu. www.aksyon.com.tr. (28.01.2015)
- Evrensel, (22 Haziran 2014). **Şırnak’ta Kömür Ocağı Eylemi**,
<http://www.evrensel.net/haber/86785/sirnakta-komur-ocagi-eylemi>, (22.01.2015).
- Evrensel, (23 Haziran 2014). **Baretsiz Madenciler**,
<http://www.evrensel.net/haber/86825/baretsiz-madenciler>, (22.01.2015)
- Evrensel, (25 Haziran 2015). **Maden Özelleşti İşçiler Köleleşti**,
<http://www.evrensel.net/haber/86959/maden-ozellesti-isciler-kolelesti>, (22.01.2015).
- Gümüş, E. (2010). Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sistemi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Öneriler. **Setaanaliz**, 24.

- Gündoğan, N. (2008). **Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele.** <http://www.aso.org.tr/kurumsal/media/kaynak/TUR/asomedy/ocak-subat2008/Dosya.pdf>, (25.01.2015).
- Gürses, D. (2007). “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Politikaları”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 17(1), 59-74.
- Hurst, P. (2010). **Uluslararası Çocuk İşçiliğini Sona Erdirme Programı**, https://osha.europa.eu/fop/turkey/tr/publications/oshayayin/cv_a_4_cocuk_isciligi.pdf , (29.01.2015)
- Hürriyet, (13 Mayıs 2015). **Soma Faciasının Üzerinden Bir Yıl Geçti**, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/28988394.asp>, (23.01.2015).
- Kahramanoğlu, E. (1996). **Türkiye’de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu ve Friedrich Nauman Vakfı Yayını.
- Kepek, Y. & Yentürk, N. (2010). **Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Memurlar.net, (10 Eylül 2014). **Torba Tasarıdaki Son Durum**. <http://www.memurlar.net/haber/476923/>, (21.01.2015).
- Müftüoğlu, B. G. & Taniş, B. (2010). “21. Yüzyılda Zonguldak Maden İşletmelerinde Çalışma Hayatı: Bir Kesit-Tek Gerçek”, **Çalışma ve Toplum**, 2(25), 185-216.
- Öztürk, M. & Çetin, B. I. (2012). “Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluk ve Kadınlar”, **Journal of Yasar University**, 3(11), 2661-2698.
- Şırnak Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü. (2014). **Şırnak İli 2013 Çevre Durum Raporu**. http://www.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/Sirnak_icdr2013.pdf, (27.01.2015).
- Uluslararası Çalışma Örgütü, (1998). **İstihdama Kabulde Asgari Çalışma Yaşa İlişkin Sözleşme**. <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/soz138.htm>, (27.01.2015).
- Sallan Gül, S. (2002). “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelenin Sosyolojik Boyutları”, Yasemin Özdek (der.), **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ankara: TODAİE Yayınları, 107–118.
- Sosyal Güvenlik Kurumu, (2015). **Aylık Temel Göstergeler 2014-Ekim**. http://www.sgk.gov.tr/wps/wcm/connect/fb3c11b9-9c12-4556-94c7-1c8663002d78/2014_10_Temel_Gostergeler.pdf?MOD=AJPERES, (28.01.2015).
- Şenses, F. (2002), **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şenkal, A. (2005). **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**. İstanbul: Alfa Yayınları.

- Şırnak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. **Şırnak, Genel Bilgiler.**
<http://www.sirnakkulturturizm.gov.tr/TR,56417/genel-bilgiler.html>,
(29.01.2015).
- Taş, Y. & Özcan, S. (2012). “Türkiye’de ve Dünyada Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma”, **Büyüme ve Gelişme-III, International Conference on Eurasian Economies 2012**, 423-430.
- TBMM, (2014). **İstanbul Milletvekili Levent Tüzel’in Yazılı Soru Önergesi ve Cevabı.** <http://www.tbmm.gov.tr/d24/7/7-45970c.pdf>, (21.01.2015).
- TMMOB Makine Mühendisleri Odası. (2012). **İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Oda Raporu.** Ankara: Ankamat.
- TMMOB Maden Mühendisleri Odası. (2010). **Madencilikte Yaşanan İş Kazaları Raporu.**
http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/9bd3e8809c72d94_ek.pdf,
(27.01.2015).
- TMMOB Maden Mühendisleri Odası. (2011). **Madencilik Sektörü ve Politikaları Raporu.**http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/6b4f48fe09a313b_ek.pdf?tipi=5, (27.01.2015).
- Torun, M. (2014). “Soma’dan Şırnak’a İş Cinayetleri”, **Mühendis ve Makine**, 55(655), 24-26.
- TÜİK, (2015). **Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2014.**
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18616>, (26.01.2015).
- TÜİK. (2014a). **Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2013.**
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16083>, (27.01.2015).
- TÜİK, (2014b). **Seçilmiş Göstergelerle Şırnak, 2013.**
<http://www.tuik.gov.tr/ilGostergeleri/iller/SIRNAK.pdf>, (22.01.2015).
- TÜİK. (2013). **Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları 2012.**
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659>, (28.01.2015).
- T24, (18 Ağustos 2014). **Şırnak’taki Kaçak Kömür Ocakları Hala Çalışıyor, Valilik Sorumluluk Almıyor.** <http://t24.com.tr/haber/sirnaktaki-kacak-komur-ocaklari-hala-calisiyor-valilik-sorumluluk-almiyor,267971>,
(27.01.2015).
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), (1998). **İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin Sözleşme.**
<http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/soz138.htm>, (25.01.2015).
- United Nations Development Programme (UNDP), (2013). **2013 İnsani Gelişme Raporu Türkiye Notu.**
<http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/hdr/T%C3%BCrkiye%20De%C4%9Feriendirmesi.pdf>, (20.01.2015)

